

Dödsdomen över Erik XIV:s hovtjänare Nils Hansson 1567.

I början av dec. 1566 kom Nils Hansson, Erik XIV:s hovtjänare, hem från Lothringen. Helt säkert får man ej föreställa sig, att han återvände från det uppdrag, i vilket han i juni 1565 blivit utsänd. Då hade det för honom endast gällt att till de svenska legaterna, som voro på väg till Lothringen, överlämna den hemliga instruktion, som Erik efter deras avresa ansett nödigt att för dem utställa. Då han nu i dec. 1566 återvände från Lothringen, måste han helt visst för andra gången ha varit utsänd och i ett helt annat uppdrag.

Docent Ingvar Andersson har i en uppsats i tidskriften Scandia, Erik XIV och Lothringen, visat, att under år 1566 änkehertiginnan Kristina av Lothringen övergivit sina sedan hösten 1564 omfattade planer på ett mot Danmark riktat anfallsförbund med Sverige. Den förnämsta orsaken härtill har enligt Andersson varit, att Peder Oxe, som varit Kristinas förnämsta förmedlare av detta förbund, helt plötsligt försonat sig med sin konung, Fredrik II¹. Enligt min mening ligger det nära till hands att förmoda, att Peder Oxe som förmedlare av detta förbund syntts så farlig för Fredrik II:s politik, att denne tvungits att söka förlikning med honom. Redan 1565 skrevs till Peder Oxe från hans släktingar i Danmark, att konung Fredrik nu vore benägen för en förlikning, och på våren 1566 återvände Peder Oxe hem. På hösten s. å. återvände han till Lothringen och var nu den danske konungens talesman för ett närmande mellan Danmark och Lothringen.

Emellertid har man i Lothringen ej låtit förhandlingarne med Sverige helt stranda. Men då i febr. 1566 Lasse Knutsson sändes hem med svar från Lothringen, inträffade den olyckan, att han avled på vägen. Härom underrättades Erik först under sommaren 1566. Den 1 juli skriver han nämligen till legaterna i Lothringen: »Wij kunne edher icke förholle trogne Undersåter, att wij haffue förstått, utaff ehnn benempd Tileman Susato, att Lasse Knutzson schall ware dödh bleffuen thessligt haffuer hann för oss berättet, att hann (Lasse Knutsson) haffuer hafftt någre breff

¹ I. Andersson: Erik XIV och Lothringen, Scandia, VI, 1, s. 55 o. f.

ifrå edher, them hann schall haffue i Wägen bortkastett. Så höre wij icke gärne att wår troo tiänere schall så ware vmkomen, och att wåre saker schole så länge fördröijes, och wij vthenn all bescheed uppeholles. Haffuer forthenschuld afferdigett thenne wår troo vndersåte her Nils Swantesonn till edher, att hann schall bringe edher bescheed, och fly oss swar igenn, huru sigh alle saker ther nu anlathe¹».

Här få vi veta, vilken den yttre anledningen till Nils Stures avsändande till Lothringen varit. Eriks beslut att sända just honom kan å andra sidan knappast fattas annorlunda än som ett motdrag mot de intriger, vilka han misstänkte även hemifrån bedrivs mot sina giftermålsförhandlingar. Nils Stures mission skulle binda händerna på intrigmakarna, till vilka Erik misstänkte, att även greve Svante måste räknas. Denne hade nyligen visat en flagrant försummelse vid den vid Bohus liggande belägringshärens proviantering och hade i rådslaget av den 11 jan. 1565 vågat föreslå konungen att välja sin gemål inom Sveriges adel. Ögonblickets situation i giftermålsfrågan var ock sådan, att tecken nu åter tydde på, att det även denna gång skulle gå så, som det förut gått i England och Hessen.

Underrättelsen om Lasse Knutssons plötsliga död var i och för sig en överraskande och obehaglig nyhet, men meddelandet om att han, väl av nödtvång, bortkastat sina från Lothringen medförda brev, var ett påtagligt bevis på att det alltjämt fanns ugglor i mossen.

I augusti 1566 kom en Simon Lossan till Sverige med nytt brev från den svenska beskickningen i Lothringen. I detta brev, av vilket ett utdrag finnes bevarat², är frågan om det förut avtalade förbundet blott i förbigående berörd. Däremot förefaller det, som om man ej uppgivit tanken på giftermålet. Hertiginnan såge gärna, heter det, att den handeln måtte gå för sig. All den rätt, hon hade till Danmark och Norge, ville hon ej gärna upplåta åt den svenske konungen. Hennes rådgivare hade dock låtit sändebuden förstå, att hon, om giftermålet komme till stånd, skulle kunna upplåta Erik den rätt, hon hade till danska länder söder om Östersjön (Holstein och Ditmarsken). Det meddelas ock, att morgongåvan i Lothringen brukade uppgå till 100000 Croner. Om K. Mtt ville med allvar fara fort, skulle från hennes sida intet fela. Peder Oxe hade erhållit konungens i Danmark lejdebrev och i Lothringen sig förpliktat. Om anfallet mot Danmark meddelar extraktet blott, att Kristina begärt att få veta konungens nådiga vilja »de auxilio prestando».

¹ R. R.

² Handl. ang. Erik XIV:s fririer etc. R. A.

Att denna senare fråga så behandlats, betydde för Erik en fullständig omkastning. Utgångspunkten för närmandet mellan honom och Lothringen hade varit detta förbund. Och först under underhandlingarnes gång hade sommaren 1565 tanken på ett giftermål mellan Erik och Renata tagit fast form¹. Då vid herredagen i Stockholm mars 1566 den lothringska frågan var föremål för överläggning, framställdes den i prästerskapets förklaring på följande sätt: hvadh then gifftermåls handel belanger, såsom the godhe herrer högstbe:te kongl. Maij:tz förtrogne rådhs hans kongl. Maij:t underdånigest tillrådt hafve med then högborne fröken fröken Renata, då år samme handel mychit nyttigh och Sverigis rike gagnelig, ther som thet Gudi och högstbe:te kongl. Maij:t så vore behagilig. Och effter thett att högbe:te frökens förvanter hafve tillbudit these effterskrefne conditioner, nämligen att hertuginnen af Lothringen vill uplåte och renunciere högstbe:te kongl. Maij:t all then rätt, som hon och alle gamble konung Christierns arvinger hafve till Halland, Skåne och Närrike, så och att the ville medh högst be:te kongl. Maij:t oprätte förbund emoth the Danske, thessligest att vele kämme högstbe:te kongl. Maij:t till hielp och undsättning medh ett stadeligit antal krigsfolk och thett holle på theris egen umkost, så länge thenne feigde varer, och högstbe:te kongl. Maij:t för:ne Halland, Schåne och Närrike intaget hafver, thessligest och våre till förmodandes, at man bekomme ther medh keyseren, konungen af Hispanien och kongen af Frankrike till vänner, the som högstbemelte frökens förvanter äre: Hvarföre om thett är så högstbe:te kongl. Maij:t nådigest behagelig, och högbelte frökens käre fru moder, hertuginnen af Lothringen, så och hennes förvanter opå these föreskrefne artickler vele gifve högstbe:te kongl. Maij:t theris bref och segell, då råde vi ther till udi underdånighet fullkomligen, att högstbe:te kongl. Maij:t samme högloflige persone till sin kongl. echte gemahl tage vele». Som man ser, är bekräftelse på förbundet på här anförda villkor förutsättningen för tillstyrkandet av giftermålet. Nu i augusti 1566 hade emellertid läget förändrats därhän, att hertiginnan tycktes fasthålla vid tanken på giftermålet, under det att tanken på ett förbund mot Danmark för henne ej längre hade något värde.

Helt säkert är det i denna situation, som Nils Hansson för andra gången utsänts för att i Lothringen inhämta upplysningar om läget. Erik har genom honom velat skaffa sig ett klart besked och intet annat. I domen över honom heter det härom, att

¹ Andersson a. a. s. 47.

² S. R. A. II, s. 147.

han vid sin avresa med ed fått lova att skaffa »wiss och entlig besked, anthen aff eller till, och icke elliest, så framt han till thet höhxste icke schulle straffedt bliffwe¹». I sin dagbok antecknar Erik den 6 december 1566: Återvände Nils Hansson från Lothringen, och hade han ej ett ord, varken gott eller ont, att giva till svar. I domen över honom säges ytterligare, att han vid sin hemkomst: »förtröset högxbe:te Kong:e M:tt, att H. K. M:tt oförsummelige och medt thet förste skulle täden få viss och god beskedh, hwilket doch nw på fiärde månedz tidh icke skedtt war. Och haffwer man förthenskuldh icke kunnedt frije Niels Hanssons liijff, vthen högzbe:te Kong:te M:tt honom thet teckes be-nådhe». Domen över Nils Hansson avkunnades den 5 april 1567. Den 7 april antecknar Erik i sin dagbok: Straffades Nils Hansson för sin otrohet.

Härav kan utläsas, att Erik, då han denna gång utsände Nils Hansson, på det allvarligaste hos honom inskräp betydelser av att han skaffade sig klarhet om läget. Hans uppdrag var ej att på något sätt befordra konungens sak. Han hade blott att skaffa besked, »anthen aff eller till, och icke elliest.» Något sådant besked har han emellertid ej kunnat lämna. Han har i stället hemfört två brev från beskickningen och en resolution från Kristina, av vilka utdrag finnas bevarade². I sitt första brev försöka legaternas egentligen blott utreda förhandlingarnes förlopp, varigenom förklaring gives till att dessa dragit så långt ut på tiden. I det andra brevet från dem avhandlas deras ekonomiska underhåll. I avslutningen till detta brev får man veta, att »fienderne stelle dem flux effther. Besynnerlig:n Hertig Augustus som haffwer latidh på biudhe att ingenn Svensk skall bliff:e liden i hanns landh.» Denna uppgift om kurfurstens av Sachsen fiendliga sinnesstämning mot Erik XIV torde ha fog för sig. Han var sväger till Fredrik II och ett stöd för denne hos vissa av de tyska furstarne.

Om de svenska legaternas brev, så vitt man av extraktet av dem kan döma, egentligen blott gjort gällande, att hertiginnan genom diskussioner om deras fullmakter, vilka ej tillfredsstälde henne, endast dreve en förhållningspolitik, så har hennes egen resolution gått mera rakt på sak. Hon har enligt extraktet gjort Erik det erbjudandet, att hon »thenn Tridie part på all omkostnedt hålle wil som behöffwes till Krig:tt». Detta löfte var för visso något helt annat än löftet om den krigshär, med vilken hon ursprungligen förbundit sig att göra ett angrepp på Danmark i

¹ Nämndens dombok, H. H. 13, s. 307.

² Handl. ang. Erik XIV:s frierier etc. R. A.

Ditmarsken¹, men det var dock ett positivt anbud. Hon säger också rent ut, att hon ej kunde avsäga sig sin rätt till Danmark och Norge och göra sina barn »för kort vdi». Däremot är hon beredd att under viss förutsättning avstå från sin rätt till de andra landskap, »som på thenne side vm Öresundh ligge», liksom på sina från fadern ärvda anspråk på Sveriges krona. När giftermålshandeln vore avslutad, skulle resolution härpå kunna givas.

En viss motsats mellan legaternas brev och hertiginnans resolution har alltså förelegat, och under sådana förhållanden förstår man, att Erik, sedan han tagit del av dessa akter, vilka Nils Hansson hemfört, ivrigt av honom begärt att få veta hans personliga mening om läget i Lothringen. Han hade ju ursprungligen utsänts dit, för att han där skulle förskaffa sig ett klart besked. Ett sådant har emellertid Nils Hansson ej kunnat giva. I stället har han, väl för att för ögonblicket rädda sig ur faran, »förtröstedt Kong:e M:tt att H. K. M:tt oförsumeligen och medt thet förste skulle täden få viss och godh beskedh». Då sedan tre månader förflöto, utan att man hörde ett ord från Lothringen, ställdes Nils Hansson inför rätta och dömdes för sin försummelse den 5 april 1567 till döden.

I denna dödsdom har doc. Andersson sett ett uttryck för Eriks »skrämseltaktik». Hans uppfattning om denna är emellertid enligt min mening ej riktig. Under Eriks tid fälldes för visso ofta hårda domar, vid vilka lagens bokstav i hela sin stränghet tillämpades. Detta var i synnerhet fallet vid försummelse eller olydnad i statens tjänst. Dessa domar blevo emellertid mycket ofta mildrade genom kunglig nåd. Med de hårda domarne avsåg man uppenbarligen att i en av det långvariga kriget upprörd tid obönhörligt inskräpa lydnessplikten. Å andra sidan gjorde konungen ett så systematiskt bruk av sin benådningsrätt, att tillvägagångssättet i sin helhet onekligen gör intryck av skrämseltaktik. Om emellertid detta är skrämseltaktikens allmänna innebörd, så kan det ej vara rätt att, såsom doc. Andersson gör, påbörda Erik den bestialiteten, att han låtit taga Nils Hanssons liv för att därmed skrämma beskickningen i Lothringen till att göra sin plikt och lämna det besked, varpå Erik efter Nils Stures avsändande under olidlig spänning månad efter månad fått vänta.

Det är emellertid uppenbart, att doc. Andersson i detta fall argumenterat på ett sådant sätt. Han har, omfattande den gamla traditionen om Eriks grymhet, tagit för självklart, att Nils Hans-

¹ Andersson a. a. s. 47. Jmfr härmed ovan prästerskapets förklaring vid herredagen i Stockholm mars 1566.

son verkligen blivit avrättad. Därom vittna tydligt hans ord, att, »sedan Nils Stures fränder sett Nils Hanssons öde, måste de ha gått i ständig oro för beskickningens utgång»¹. Nu låter sig emellertid bevisa, att Nils Hansson icke avrättades utan fick ett straff, som stod i rimligare proportion till hans skuld. Hans fall är alltså typiskt för den rättsprocedur, på vilken jag gång efter annan sökt rikta uppmärksamheten².

Ödet har velat, att det brev, som en Nils Hansson skrev till Jöran Persson, daterat Sala gruva den 27 april 1567, bevarats till vår tid. Att det är den i nämnden den 5 april s. å. dömde Nils Hansson, som skriver detta brev, därom kan intet tvivel råda. Av brevet framgår med all tydlighet, att denne Nils Hansson helt nyligen kommit till Sala gruva, där han nu som fånge utstår sitt straff. Detta förhållande pekar direkt på att den dödsdom, som den 5 april fälldes över Nils Hansson, ej gått i verkställighet, utan att den dömde i stället straffats med hårt arbete vid Sala gruva. Att hans sak omedelbart efter domen i nämnden avgjorts, därom vittnar Eriks dagboksanteckning: »Punitus est Nicolaus Johannis propter suam infidelitatem», vilken nedskrivits den 7 april. Då dessutom av Nils Hanssons brev framgår, att han hittills varit brukad vid konungen hov, kan ej någon tvekan om identiteten råda.

I sitt brev klagar Nils Hansson över sin hårda lott men tycks ej tro något annat än att han genom Jöran Persson skulle kunna få åtminstone lindring i sitt straff. Upplysande är också, att han redan tre veckor efter det att han dömts till döden, vågar hoppas att av konungen kunna få full befrielse från det straff, han nu fick undergå. Detta vittnar om att han om konungen ej hade den uppfattningen, att denne vore oblidkelig och grym. Det förekommer ej heller i hans brev ens en antydning om att han ansåge sig lida oförskyllt. Antagligen har han själv ansett, att han illa motsvarat den tro och tillit, konungen haft till honom, då han gav honom detta uppdrag i en för sig så viktig och brännande fråga.

Brevet har följande lydelse:

»Min welwillighe tiennst och huad iagh mehere gott i min liffztid kan förmå medh Gudh thenn alz:te altidhe tilförende, käre fromme Jörenn Persson, Edher samt edhre kere hustrus och all wernetz liifzsundhet och stade welferdit önskar iach utaff Gudh alzwoldig långwarigh och ähr ther näst till edher min kärlighe och wenlighe böön, I welen well

¹ Andersson a. a. s. 57, 58.

² Se härom i min uppsats: Nils Sture och Västgötarärfsten, Hist. Studier tillägnade Ludvig Stavenow, s. 133 o. f.

göre och (som min store tilförsynn står till ed och iagh tedz tilförende edher godhe beneghenhett emot mich förnunnit och sport haffuer, täss jach edher höchligenn betacker) thette mitt elende, therudinnen Gudh bätre iagh kome ähr, betrachte. Och ther mögeligit wore och lägenheten sich så begoffue mich medh edher flithige och ödmiuche förbön inför Kon. Mat till thett beste behelpe och förfordre, att iagh fattigh tienere udaf thenne träldom och fängzslé måtte bliffue förlosset och någon stedz bruchen ther iagh hoghz:tes ko Mat mehre till fördeel och gagn kunde tiene. Ty Gudh kenne, att iagh h. Ko Mat här föghe nytte göre helle förskaffe kann, altennstund iagh till thette daghliche arbete inset ähr dughligenn, och bruchningenn ähr mich tässliches okunnigh, icke heller effterlates mich widhere någenn tingh sehe heller förfare än androm fångom uthenn moste daghligenn dagz ther bliffue ther iagh ehr förordnet. Therföre hwar högz:te Kong Mat nådigst icke teckes her effter min ringdhe tienist udi sit kong hoff yterlighere bruche, wåre min underdonlig:te och ödmiuch böön och begäring att jach mich medh ehen hest heller två, eller så månghe iagh då medh weners tilhielp kunde åstad kome, och lathe mich inschriffue under ehn fhane i nogen landzende hwar som helst h. Kong Maj nådigst syntes. Ther jagh medh kunde achte på munstringen, och annet thet mich till hogz:te h. Ko Matz beste kunne mögeligit ware. Ther till iagh mich gerne i allo måtte will welwilligh och flitigh lata befinne. Kåre fromme Jörenn Persson ther i udi thenne min elendighet kundenn mich her igenom, heller igenom nogen annen middel thenn i betet betencke kunnen, ware mich till thet bästa behjälpligh och förforderligh in för högz Kong Maj therum beder iagh edher på thett kerlig:te och flitig:te, och förhoppes wisseligenn att i herudinnen warde mich till godhe görendes huad eder kann mögheligit ware, hwar och ähr att sich legenheeten och tilfellet icke så kann begiff att i något sunerlight hoss Ko Maj kunnen herum förhandle, då förseher iagh mich wesseligen till edher att i welen medh thett förste lathe skriffue Bergsfougten till, att iagh mått medh tesse jernn bliffue forlosset och gruffegångenn något formedlatt, Kan iagh sadann edhers omach och welgerninger någon tidt förskylle, ther till schall aldrich godh wilie och benågenheet feele. Befallendes edher och alt edhert Gudh then alz:te hermedh. Dat Sale grufwe 27 Ap:lis A:o 1567

E. godwillighe altidhe
Nielss Hanson

Sedel Käre Dne Georgie min kärliche böhn ähr till edher i welenn göre och lathe hernn Per Hansson förstånde edhers welmehningh att han kunde mich medh thenne min tienerer medh thett förste til kenne giffue huad edhers swar och betänkande kan ware¹.

Av sedeln framgår, att Nils Hansson hade möjlighet att med sin tjänare sända detta brev till Jöran Persson. Hans svar skulle sedan meddelas Per Hansson (Svinhufvud), som var gruvfogde vid Sala. Denne skulle därefter genom Nils Hanssons tjänare meddela denne Jörans svar. Nils Hanssons isolering var alltså ej så fullständig, som han förut i sitt brev velat göra gällande.

¹ Jöran Persson. Brev och handlingar. R. A.

Rudolf Elander.